

Олена Кривопишина
д-р психол. наук, професор
Євгеній Порядін
магістр практичної психології
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів (Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗДАТНОСТІ ДО ПРОФАЙЛІНГУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Сучасний етап становлення суспільства зумовлює актуальність проблеми ненасильницьких засобів вирішення соціально-політичних конфліктів, попередження проявів агресії, протиправної поведінки, терористичних дій.

Термін «профайлінг» походить від англійського слова «profile», яке перекладається як «профіль» або «профілювання» – складання психологічного портрета. Профайлінг – це поняття, що означає сукупність психологічних методів та методик об'єктивної оцінки, прогнозування поведінки людини на основі аналізу найбільш інформативних ознак, характеристик зовнішності, невербальної та вербальної поведінки.

Спочатку термін «профайлінг» (профілювання) вживався в контексті складання пошукового психологічного портрета (профілю) невідомої особи за слідами на місці злочину. Методологія кримінального профайлінгу передбачає роботу з матеріалами кримінального провадження та інтерпретацію доказів. Результатом роботи профайлера є кримінальний профіль – юридично значущий документ, в якому описані особистість, поведінка злочинця і жертви в контексті вчиненого злочину або серії злочинів. Сучасна парадигма профайлінгу має кілька джерел походження: дослідження криминологів, фахівців з галузі судової медицини, психіатрів і кримінальних психологів.

Сучасний профайлінг – комплекс безінструментальних психологічних методів, розроблених для складання та оцінки психологічного портрета людини з метою визначення її

стереотипної поведінки і використання їх в прикладних задачах: виявлення замовчуваної, прихованої людиною інформації, її намірів (часто злочинних), нещирості, брехні, невідповідності вимогам до пошукачів при їх працевлаштуванні, запобігання скандалам, конфліктам, витоку важливої корпоративної та комерційної інформації, пліткам, авантюрам та іншим негативним проявам людського чинника у виробництві, прогнозування кадрових і управлінських ризиків, виявлення лояльності до встановлених правил і нормативів, припущення основних моделей соціальної, економічної, фінансової і електоральної поведінки

Основним об'єктом спостереження психологів-профайлерів є невербальні (несловесні) елементи поведінки досліджуваного (навіть на відстані): міміка, жести, почерк, поза, хода, розташування кінцівок, напруженість тіла, частота дихання та серцевих скорочень, пітливість, частота кліпання повіками, нарешті читання усної мови на відстані за рухом губ та щелеп тощо. Непідготовлена спеціально людина не може контролювати свідомістю зазначені реакції свого організму, тому вони розкривають її психологічну сутність відповідно до мети дослідження.

Сьогодні найбільш широко профайлінговий підхід до розслідування злочинів використовується Федеральним бюро розслідувань (FBI) у США, де існує особливий підрозділ – відділ з вивчення поведінки. Одним із напрямків діяльності цього підрозділу є консультування з питань пошуку злочинців і складання психологічних профілів. Крім цього, проблемами профайлінгу займається Академія поведінкового профайлінгу (Academy of Behavioral Profiling), що об'єднує профайлерів, які ведуть приватні розслідування, і має розвинену мережу представництв у 69 країнах Європи. Одним з основних напрямів діяльності даної організації є навчання профайлінгу.

З 1985 року методи профайлінгу, розроблені в ФБР Р.Ресслер і П. Бруксом, застосовуються для пошуку і затримання осіб, підозрюваних у скоєнні тяжких насильницьких серійних злочинів.

Другою сферою використання методик профайлінга стало

забезпечення безпеки авіаперельотів за допомогою опитування та спостереження за пасажирами під час передпольотного огляду. Профілювання особистості дозволяє виявляти потенційно небезпечних громадян, виключити потрапляння на борт заборонених до перевезення речовин, що мінімізує ризик здійснення терактів на борту літака. Вперше застосували методики профілювання особистості фахівці департаменту профайлінгу авіакомпанії Ель-Аль аеропорту імені Бен-Гуріона у 70-ті роки минулого століття, що було пов'язано з необхідністю протистояти авіаційному тероризму в Ізраїлі. Сьогодні авіаційний профайлінг дозволяє забезпечити безпеку авіаперельотів для громадян і використовується авіакомпаніями різних країн.

Необхідність підготовки фахівців з профайлінгу визначило *мету емпіричного дослідження*: особливості розвитку здатності до профайлінгу майбутніх психологів.

До загальної вибірки дослідження увійшли 24 респонденти (вік - 20-22 роки), що навчаються за спеціальністю «Практична психологія» у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності.

Для досягнення мети емпіричного дослідження було обрано наступні *методики*: тест Холла діагностика емоційного інтелекту; методика експертної оцінки невербальної комунікації (А. М. Кузнецов); тест «Емін» (Д. Люсін); діагностика екстраверсії - інтроверсії та нейротизму (Г.Айзенк); тест визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності (Г.Я.Розен); методика діагностики оцінки самоконтролю у спілкуванні (М. Снайдер); діагностика перцептивно-інтерактивної компетентності (модифікований варіант методики Н.П. Фетіскіна); методика «Шкала емоційного відгуку» (А. Меграбян, М. Епштейн).

Відповідно до мети емпіричного дослідження здійснено відсотковий та кореляційний аналіз розвитку складових здатності до профайлінгу респондентів загальної вибірки.

До структурних складових здатності до профайлінгу нами віднесено: емоційний інтелект, гармонійність, сензитивність, здатність до управління репертуаром невербальної комунікації,

невербальна компетентність, перцептивно-інтерактивна компетентність, емпатія. Саме тому розвиток емоційного інтелекту та невербальної комунікації респондентів став одним із пріоритетних напрямів емпіричного дослідження.

Вивчення рівнів розвитку емоційного інтелекту передбачало виявлення здібності особистості розуміти відносини, що репрезентується в емоціях, здатність керувати своєю емоційною сферою на основі прийняття рішень.

До основних структурних компонентів емоційного інтелекту віднесено: емоційна обізнаність; управління своїми емоціями, самомотивація (довільне керування своїми емоціями); емпатія; розпізнавання емоцій інших людей (вміння впливати па емоційний стан інших).

Емпірично виявлено рівні розвитку компонентів емоційного інтелекту: здібності особистості розуміти відносини, що репрезентується в емоціях знаходяться на середньому рівні розвитку(34%); здатність керувати своєю емоційною сферою на основі прийняття рішень 55% - середній рівень розвитку; 24%-високий рівень розвитку.Здатність до розуміння емоцій означає, що людина може розпізнати емоцію, тобто встановити сам факт наявності емоційного переживання у себе або у іншої людини; може ідентифікувати емоцію, тобто визначити, яку саме емоцію відчуває він сам або інша людина, і знаходити для неї словесне вираження; розуміти причини, що викликали цю емоцію, і наслідки, до яких вона призведе. Недостатня розвиненість здатності до розуміння емоцій респондентів потребує спеціального розвитку у тренінговій групі.

Виявлено рівні розвитку типів емоційного інтелекту: парціальний та інтегративний, що проявляються у емоційній обізнаності; управлінні своїми емоціями, самомотивації (довільне керування своїми емоціями); емпатії; розпізнаванні емоцій інших людей (вміння впливати па емоційний стан інших). Так, встановлено, що у більшості респондентів (80%) загальної вибірки середній та високий рівень розвитку парціального емоційного інтелекту; у 63% - високий та середній рівень розвитку інтегративного емоційного інтелекту.

Визначено, що рівні розвитку перцептивно-невербальної компетентності знаходяться на високому та середньому рівні,

встановлено міру вираження умінь налагоджувати стосунки і прочитувати контекст спілкування, а саме: 60% респондентів – високий рівень розвитку невербальної компетентності, 40% – середній рівень розвитку. Також виявлено високий та середній рівень розвитку комунікативного самоконтролю (61% та 39%) респондентів. Визначено високий та середній рівень розвитку перцептивно-інтерактивної компетентності, що дає підстави стверджувати, що респонденти здатні до взаєморозуміння, взаємопізнання, взаємовпливу; соціально адаптовані, соціально активні та соціально автономні.

За результатами кореляційного аналізу за критерієм Пірсона на рівні значущості $p \leq 0,01$, $p \leq 0,05$ встановлено наступне.

Виявлено прямі кореляційні зв'язки емоційного інтелекту як необхідної складової здатності до профайлінгу з розвитком парціального емоційного інтелекту (здатністю до розуміння своїх і чужих емоцій ($r = ,800^{**}$, $p \leq 0,01$); з компонентами перцептивно-інтерактивної складової: високим рівнем розвитку взаєморозуміння ($r = ,661^*$, $p \leq 0,05$); з високим рівнем розвитку самоконтролю у спілкуванні ($r = ,488^*$, $p \leq 0,05$); визначено зворотною кореляцію з високим рівнем розвитку соціальної автономії ($r = -,757^*$, $p \leq 0,05$); нейротизмом ($r = ,442^*$, $p \leq 0,05$).

Визначено пряму кореляцію компонентів здатності до невербальної комунікації, а саме - різноманітності, гармонійності невербального репертуару з інтегрованим рівнем емоційного інтелекту (здатністю до розуміння своїх емоцій та вміння керувати ними) ($r = ,474^*$, $p \leq 0,05$); з перцептивно-комунікативним рівнем здатності до невербального спілкування ($r = ,460^*$, $p \leq 0,05$); зі структурним компонентом перцептивно-інтерактивної складової – взаєморозумінням ($r = ,487^*$, $p \leq 0,05$); високим рівнем розвитку гнучкості у спілкуванні ($r = ,442^*$, $p \leq 0,05$).

Виявлено прямі кореляційні зв'язки компоненту перцептивно-інтерактивної складової – взаєморозуміння з інтегративним рівнем розвитку емоційного інтелекту ($r = ,699^{**}$, $p \leq 0,01$), з чутливістю, сензитивністю до невербальної поведінки інших як необхідного компоненту здатності до невербальної комунікації ($r = ,487^*$, $p \leq 0,05$); зі структурним компонентом

перцептивно-інтерактивної складової – взаємовпливом ($r = ,552^*$, $p \leq 0,05$); з нормальним рівнем розвитком емпатії ($r = ,799^*$, $p \leq 0,05$).

Виявлено прямі кореляційні зв'язки компоненту контактність у спілкуванні з перцептивно-інтерактивною складовою – взаємовплив високого рівня розвитку ($r = ,661^*$, $p \leq 0,05$), з гнучкістю у спілкуванні ($r = ,909^{**}$, $p \leq 0,01$), зі структурним компонентом перцептивно-інтерактивної складової – соціальною автономією високого рівня розвитку ($r = ,866^{**}$, $p \leq 0,01$), зі спонтанністю ($r = ,566^{**}$, $p \leq 0,01$), з цінностями самоактуалізації ($r = ,471^*$, $p \leq 0,05$).

Визначено зворотною кореляцію перцептивно-інтерактивної складової соціальної автономії високого рівня розвитку з парціальним емоційним інтелектом ($r = - ,707^*$, $p \leq 0,05$); з компонентами перцептивно-інтерактивної складової – взаємопізнанням ($r = - ,896^*$, $p \leq 0,05$), з перцептивно-комунікативним рівнем невербальної комунікації ($r = - ,757^*$, $p \leq 0,05$), прямий кореляційний зв'язок з контактністю у спілкуванні ($r = ,866^{**}$, $p \leq 0,01$).

Виявлено прямі кореляційні зв'язки перцептивно-інтерактивної складової соціальної автономії середнього рівня розвитку з комунікативним самоконтролем середнього рівня розвитку ($r = ,654^*$, $p \leq 0,05$), цінностями самоактуалізації ($r = ,768^{**}$, $p \leq 0,01$), спонтанністю ($r = ,523^*$, $p \leq 0,05$), автономністю ($r = ,656^{**}$, $p \leq 0,01$), креативністю ($r = ,567^*$, $p \leq 0,05$), аутосимпатією ($r = ,541^*$, $p \leq 0,05$), зворотною кореляцію з компонентом перцептивно-інтерактивної складової соціальною активністю середнього рівня розвитку ($r = - ,702^*$, $p \leq 0,05$).

З метою розвитку здатності до профайлінгу майбутніх студентів розроблено та апробовано програму психологічного тренінгу. *Мета* програми психологічного тренінгу передбачає набуття майбутніми психологами знань з психології спілкування, комунікативних вмінь і навичок, забезпечення адекватної професійної взаємодії у навчальному процесі та у майбутній професійній діяльності, розвиток здатності до прийняття самостійних рішень, відпрацювання певних алгоритмів вироблення навчально-комунікативних вмінь профайлінгу,

розв'язання конфліктних комунікативних ситуацій тощо.

До основних завдань психологічного тренінгу розвитку здатності до профайлінгу віднесено вдосконалення наступних вмінь:

- вміння вступати в контакт з іншою людиною і ставати на її позицію,

- вміння діяти злагоджено у спілкуванні, вміння взаємної підтримки у міжособистісній взаємодії,

- вміння розв'язувати конфліктні ситуації,

- здатність використовувати доцільно невербальні засоби спілкування, вміння володіти голосом та інтонаціями,

- здатність розпізнавати емоційні стани по невербальним проявам;

- вміння налаштовуватись на емоційні стани партнера по спілкуванню;

- вміння викладати свої думки логічно, стисло й

аргументовано;

- вміння уважно слухати свого співрозмовника, а також розвитку здатності до емпатійності, тактовності, поважного ставлення до партнера зі спілкування тощо.

Основними формами організації роботи тренінгової групи з розвитку здатності до профайлінгу були: колективна (впарі, малих групах) та індивідуальна форми.

Основними методами виступали навчальні ділові і рольові ігри та психотехнічні вправи, метою яких було моделювання професійної діяльності майбутніх психологів; програвання ситуацій, пов'язаних з майбутнім фахом досліджуваних. Визначалися мета гри, центральний елемент рольової гри – проблемна ситуація, яка розроблялася з урахуванням індивідуальних особливостей студентів. Актуальними формами організації навчально-рольової гри були такі: фронтальна та групова.

Зміст програми психологічного тренінгу розвитку здатності до профайлінгу реалізувався на трьох етапах емпіричного дослідження: інформаційно-мотиваційному, змістово-операційному та результативно-контрольному.

Програма охоплювала 15 занять, кожне з яких тривало 1 год. 20 хв. і було поділене на 5 блоків: «когнітивний», «комунікативно-мовленнєвий», «соціально-перцептивний», «інтерактивний», «заклучний». Тренінгові заняття розраховані на групу у кількості 10-15 учасників.

У підґрунтя організації тренінгової роботи було покладено такі принципи: саморозвитку, самовиховання, самопостереження. У програмі використовувалися тренінгові вправи, метою яких був розвиток вмінь та навичок вербального і невербального спілкування, розвитку емпатії, самоконтролю у спілкуванні, емоційного інтелекту як структурних компонентів здатності до профайлінгу.

Програму психологічного тренінгу розвитку здатності до профайлінгу майбутніх психологів було апробовано, за результатами здійснено аналіз формувального впливу. За результатами порівняльного аналізу за критерієм Вілкоксона виявлено наявність значущих відмінностей рівня розвитку структурних компонентів здатності до профайлінгу, а саме: гармонійності невербальної комунікації; чутливості, сензитивності до невербальної поведінки інших; здатності до управління своїм невербальним репертуаром у ситуації спілкування; у таких показниках розвитку емоційного інтелекту, як: здатності до розуміння своїх і чужих емоцій і управління ними; перцептивно-інтерактивної складової: взаємопізнання, взаєморозуміння, соціальна адаптивність.

Висновки: У результаті здійсненого емпіричного аналізу особливостей розвитку здатності до профайлінгу майбутніх психологів виявлено високий та середній рівні розвитку парціального та інтегративного типів емоційного інтелекту, що проявляються у емоційній обізнаності; управлінні своїми емоціями, самомотивації (довільне керування своїми емоціями); емпатії; розпізнаванні емоцій інших людей (вміння впливати па емоційний стан інших). Визначено, що рівні розвитку перцептивно-невербальної компетентності знаходяться на високому та середньому рівні, встановлено міру вираження уміння налагоджувати стосунки і прочитувати контекст спілкування. Визначено високий та середній рівень розвитку перцептивно-інтерактивної компетентності, що дає підстави

стверджувати, що респонденти здатні до взаєморозуміння, взаємопізнання, взаємовпливу; соціально адаптовані, соціально активні та соціально автономні; виявлено високий та середній рівень розвитку комунікативного самоконтролю респондентів.

Встановлено наявність кореляційних зв'язків між основними складовими здатності до профайлінгу: перцептивно-інтерактивною складовою, комунікативним самоконтролем, різноманітністю, гармонійністю невербального репертуару, інтегрованим емоційним інтелектом, парціальним емоційним інтелектом, чутливістю, сензитивністю до невербальної поведінки інших, емпатією. Розроблено та апробовано програму психологічного тренінгу здатності до профайлінгу майбутніх психологів; доведено наявність формувального впливу за результатами впровадження тренінгової програми.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні психологічних чинників впливу на розвиток здатності до профайлінгу психологів у процесі професійної діяльності.

Література

1. Профайлинг: учеб. пособие / сост. А.В.Дормидонтов, И.А.Семенова-Ульяновск: УВАУ ГА(И), 2011. — 432 с.
2. Психологія профайлінгу: навч. посіб. / Ю. В. Руть.— К.: ДП Вид. дім “Персонал”, 2018. — 236 с.